

E. KUMARI

LOODUS- JA MAASTIKUKAITSE VAHEKORRAST

Loodus- ja maastikukaitse vastastikused vahekorrad ja maastikukaitse asend looduskaitse üldises süsteemis on viimasel aastakümnel rohkesti mõttevahetusi esile kutsunud. Näib ju igas teaduses tema arengu algetapil olevat üsna kerge määrata tema ulatust, ent hilisem diferentseerumine viib peaaegu alati esialgse ühtse distsipliini lahknemisele.

Maastikukaitse oma praeguses mõistes on välja kasvanud looduskaitsest. Ühelt poolt käsitletaksegi seda looduskaitse osana, teiselt poolt aga omaette teadusharuna. Alljärgnevas püütakse loodus- ja maastikukaitse vahekorda selgitada niihästi ajaloolise kujunemise kui ka kaasaegse arengu seisukohalt.

NSV Liidus on maastikukaitset käsitletud looduskaitse osana. Maastikukaitsega kui omaette teoreetilise distsipliiniga on tegeldud vähe ja vastavad põhjendused ning seisukohad kirjanduses peaaegu puuduvad. Kuid isegi meie riigi suurtes avarustes muudavad maastikud inimtegevuse mõjul üha enam oma ilmet ja sedamööda nihkuvad ka maastikukaitse teoreetilised probleemid järjest rohkem esiplaanile. Eesti NSV-s tingib maastike süvenev kultuuristumine ja inimõju suurenemine loodusele maastikukaitse osatähtsuse pideva kasvu looduskaitse üldises süsteemis.

On iseloomulik, et Ameerika Ühendriikides, kus juba XIX sajandi 60-ndatel ja 70-ndatel aastatel loodi esimesed natsionaalpargid, nagu Yosemite'i ja Yellowstone'i park, milles säilitatakse suurte alade loodust ja maastikku, pööratakse maastikukaitse eriküsimustele hoopis vähem tähelepanu kui näit. Kesk-Euroopas. Küll rõhutatakse aga USA looduskaitse tublisti looduslike varude kaitset (Allen, 1959; Dasmann, 1959). Dasmanni (1959) õpikus, näiteks, on inimese ümbruse kaitsele pühendatud üksainus üldsõnaline peatükk.

Looduskaitse kui ajalooliselt väljakujunenud terviklikus teaduslikus, üldkultuurilises ja majanduslikus liikumises võib eristada kolme peamist komponenti, nimelt: 1) looduslike ressursside kaitse, 2) haruldaste loodusobjektide kaitse (looduskaitse kitsamas mõttes), 3) maastikukaitse.

Looduslike ressursside kaitse peamised eesmärgid on majanduslikud, kusjuures kogu tegevus toimub teadusliku uurimise ja moodsa tehnika rakendamise kombinatsioonis. Looduskaitse kitsamas mõttes hõlmab haruldaste ja hävimisohus olevate objektide või territooriumide kaitset teaduslikul ja üldkultuurilisel (vähem majanduslikul) eesmärgil, kusjuures eriti rõhutatakse teadusliku uurimise momenti, millela pole mõeldav looduse motiveeritud kaitsmine. Maastikukaitse on mõõduandvaks majanduslikud, selle kõrval ka tervishoiulised ja, juba

vanadest aegadest alates, esteetilised kaalutlused. Ümbrus, kus inimene elab, peab olema soodne tema majanduslikuks tegevuseks, kuid peale selle ka väliselt meeldiv ja looduslikelt tingimustelt tervislik.

Kõigis kolmes looduskaitse komponendis on palju kattuvat ja mõnigi kord osutub piiritõmbamine nende vahele lausa raskeks. Looduslike ressursside, looduse ja maastiku kaitse on sisuliselt kahtlemata ühtne tervik, mille jagamine eri osadesse, nagu eespool tehtud, on vajalik peamiselt meetodilistel ja tehnilistel põhjustel. Looduslike ressursside uurivad peamiselt loodus- ja majandusteadlased. Looduskaitseobjekte uurivad eelkõige bioloogid, geoloogid ja geograafid. Maastikukaitse objektid on kõige laialdasemad. Nende uurimiseks, säilitamiseks ja kujundamiseks on vaja mitmete teadus- ja tehnikaalade esindajate kaasabi.

Kuigi maastikukaitse põhjendamise alged Euroopas ulatuvad möödunud sajandi lõppu (E. Rudorff Saksamaal) ja käesoleva algusesse (J. Lahor Prantsusmaal), oli see distsipliin looduskaitse arenemise esimestel aastakümnetel niivõrd ühine loodusemälestusmärkide kaitsega, et ei pääsenud esialgu iseseisvalt kuigivõrd mõjule. Alles käesoleva sajandi teisel veerandil hakkas ta omaette mõistena esile kerkima ja vallutas endale lühikese ajaga täieliku eluõiguse.

Suure teoreetilise tähtsusega on saksa looduseuurijate Schwenkeli (1938) ja Schoenicheni (1942) tööd, millega nad on püstitanud maastikuhoolduse põhiprintsiibid Kesk-Euroopa tingimustes. Nende arvates on looduskaitse ja maastikukaitse erinevad sfäärid ja erinevad meetodid: looduskaitse säilitab objekte ja alasid võimalikult looduslikus olekus, maastikukaitse kujundab aga maastikku kultuurinimese majanduslike vajaduste ja esteetiliste nõuete kohaselt (maastikuhooldus). Maastikukaitse ei ole piisav looduslike biotsünooside, taime- ja loomaliikide kaitseks — selleks on kohane ainult looduskaitse.

Klose (1957) andmeil rakendati maastikukaitse printsiipe tegelikus elus juba varem, kuid nad polnud looduskaitse seadusandluses ametlikult fikseeritud. Schwenkeli töö ilmumine kutsus esile suure huvi maastikukaitse küsimuste vastu mitte ainult Saksamaal, vaid ka naabermaades. Maastikukaitse hõlmas nimelt need maa-alad, mis olid tähtsad inimese majanduslikus tegevuses, paistsid silma oma kauni loodusega, äratasid huvi puhkekohtadena, raviladena ja turistlike sihtpunktidenä. Saksamaal, Sveitsis, Tšehhoslovakkias ja Poolas hakati maastikukaitset rakendama kultuurmaastikel ja nii on see kestnud seal tänapäevani.

Geograafilise maastiku definitsiooni, mille suhtes seisukohad veel lahknevad, ei peeta vajalikuks siinkohal esitada. Looduskaitse seisukohalt on maastik inimeluks vajalike uuendatavate, uuendamatu ja ammendamatu looduslike ressursside elementide kompleks. Maastik ise ei ole looduslik ressurss, kuid tema võib sisaldada üht või teist looduslikku varu. Maastik on niihästi geograafiliste kui ka bioloogiliste uuringute baasiks ja looduskaitse seisukohalt võib täie õigusega kõnelda maastikuökoloogiast kui maastikus valitsevate vastastikutiste seoste seaduspärasusest.

Meusel (1954) näeb ökoloogia-bioloogia termini «asukoht» ja geograafiatermini «paikkond» taga üht ja sedasama nähtust ja peab maastikukaitse uurimistöökõige tähtsamaks eesmärgiks säilitada niisugune loodus ning luua niisugune maastik, milles inimene võiks inimväärselt elada. Sellist maastikku võiks nimetada terveks maastikuks, sest siin on laialtlevitatult arvestatud mitte üksnes looduse harmoonilist arenemist, vaid ka inimese majanduslike ja kultuuriliste vajaduste kooskõlastatud arendamist.

Kesk-Euroopa sotsialismimaades, kus looduskaitse organiseeritus on kõrgel järjel, eraldatakse looduskaitse territoriaalsete üksustena ühelt poolt looduskaitsealasid, teiselt poolt maastikukaitsealasid. Alljärgnevalt vaadeldakse neid lähemalt Saksa DV-s, Tšehhoslovakkia SV-s ja Poola RV-s.

Saksa DV-s (Meusel, 1956, 1958) eraldatakse looduskaitsealadeks enamasti väiksemaid maa-alasid omapäraste ja teaduslikult seisukohalt väärtuslike taime- ning loomakooslustega või eluta looduse objektidega. Looduskaitsealad on otsekui vabaõhulaboratooriumid, mille peamiseks ülesandeks on loodust teaduslikult uurida inimesest võimalikult puutumata olukorras. Kõrvaliste isikute liikumine looduskaitsealadel on piiratud. Teistsugune ülesanne on maastikukaitsealadel. Nendeks valitakse suuremad maa-alad kauni loodusega, mille ilmet tuleb säilitada. Maastikukaitsealad on määratud puhkajatele ja turistidele rännakuteks, kuid nad peavad jääma «rahu oasideks», kus pole lubatud organiseerida massiüritusi. Loodus- ja maastikukaitsealade valvamine ning nende teaduslik uurimine toimuvad ühiskondlikel alustel.

Tšehhoslovakkias (Veselý, 1962) ja Poolas (Szafer, 1958; Szczyzny, 1960) on suurimateks territoriaalseteks looduskaitseüksusteks natsionaalparkid, mis asuvad enamasti mägedes või mujal looduslikult kaunitel ja omapärastel aladel. Natsionaalparkide loodust säilitatakse muutumatuna ja siin teevad teaduslikku tööd koosseisulised uurijad. Natsionaalparkid on avatud puhkajatele matkamiseks ja teadmiste omandamiseks loodusest. Natsionaalparkide kõrval on nii Tšehhoslovakkias kui ka Poolas hulk loodus- ja maastikukaitsealasid, mille eesmärgid on samad mis Saksa DV-s. Neid hooldatakse ühiskondlikus korras.

Kõike kokku võttes selgub, et loodus- ja maastikukaitsealade ülesanded Kesk-Euroopas on teineteisest mitmeti erinevad. Siin pole tegemist üksnes looduskaitse (laiemas mõttes) ajaloolise pärandiga, vaid ka tänapäeva vajadusega. Natsionaalparke saab Euroopa tihedasti rahvastatud aladel olla vaevalt rohkem kui mõni üksik, kuid väiksemaid looduskaitsealasid loodusharulduste säilitamiseks ja suuremaid maastikukaitsealasid maastiku säilitamiseks ja ühtlasi puhkamise ning matkamise võimaluste loomiseks leidub külluses.

NSV Liidus pole seni vajadust olnud loodus- ja maastikukaitsealade teravamaks eraldamiseks. Meie looduskaitsealad vastavad oma mõõtmetelt Ameerika natsionaalparkidele, ka kaitstakse kogu nende looduslikku kompleksi, kuid oma tegevuses (looduskaitse, looduslike varude suurendamine ja uuendamine, teaduslik uurimistö) erinevad nad tunduvalt paljude teiste maade natsionaalparkidest, loodusparkidest ja looduskaitseparkidest (Shaposhnikov, 1962). Eelkõige pole nad turistide kokkuvoolukohtadeks ja kui nende külastamist võimaldatakse, siis mitte lõbususe eesmärgil. NSV Liidu looduskaitsealade põhimääruses märgitakse, et nende looduse majanduslik kasutamine on seisma pandud, sest looduskaitsealade eesmärgiks on looduse kaitsmine ning uurimine.

Tänapäeva looduskaitse peaülesanded NSV Liidus on ära toodud «Vene NFSV looduskaitse seaduses» (1960). Kuigi selles korduvalt (eriti 8. artiklis) mainitakse maastikkude kaitset, ei tehta siin teravat vahet üldise looduskaitse ja maastikukaitse vahel. Raskuspunkt on asetatud looduslike ressursside kaitsele, milleks nähakse ette ulatuslike abinõude rakendamist. Samuti on fikseeritud looduskaitseabinõud kuurortide, parkmetsade ja linnu ümbritsevate roheliste vööndide kohta, mis on töötajatele tervistava tähtsusega.

«Eesti NSV looduskaitse seaduses» (1957) tuuakse üksnes loodus-

kaitse- ja keelualade mõisted, neid üksikasjalikumalt detailiseerimata. Looduskaitseaduse alusel hiljem väljaantud Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrustega on loodud terve rida maastikulisi keelualasid, mis sisult vastavad rahvusvahelises ulatuses tuntud maastikukaitsealadele. Sellega on kooskõlas ka nende keelurežiim. Analoogilisi keelualasid on loodud ka mitmetes teistes liiduvabariikides.

Et «Vene NFSV looduskaitse seadus» ulatusliku raamseadusena võiks looduskaitse korraldamisel olla eeskujuks sotsialistlikes riikides, sellele on tähelepanu juhitud näit. Saksa DV-s (Naturschutz in der Sowjetunion, 1962 — eessõna). Leitakse, et juba lähemas tulevikus peaks looduskaitse arenema kultuurmaastiku kaitse, kasutamise ja kujundamise ulatuslikuks süsteemiks. Kui looduskaitset mõista looduslike varude riiklike ja ühiskondlike kaitseabinõude ning ratsionaalse kasutamise ja uuendamise abinõude süsteemina, ei saa teda täpselt eraldada maakultuurist (Landeskultur). Viimase all mõistetakse abinõusid mulla, vee, õhu, taime- ja loomariigi produktiivsuse säilitamiseks ning parandamiseks.

Siit aga tuleneb, et maastikukaitse on looduskaitse kui suure tervikliku süsteemi orgaaniliseks osaks, mis oma spetsiifilisi ülesandeid lahendab maastiku teatavate osade säilitamise ja uute kujundamise teel. Kui ta selles protsessis piirduks üheainsa komponendi silmaspidamisega, kaoks ta kui teadus ja looduskaitseabinõude süsteem.

Veel paarkümmend aastat tagasi arvati (Макаров, 1949), et tüüpiliste maastike säilitamise kõige kindlamaks viisiks NSV Liidus on suurte looduskaitsealade organiseerimine igas tema maastikuvööndis. Loodusmaastiku ja ürgse looduse alalhoiuks on sellised abinõud tähtsad veel praegugi, kuid palju ajakohasemaks maastiku säilitamise viisiks on siiski looduskaitseparkide ja parkmetsade rajamine (Шапошников, 1961), mis oleksid ühtlasi töötajate puhkuse ja tervise teenistuses. Niisugused puhkerajoonid võiksid asuda suurte linnade ja tööstuskeskuste läheduses, kusjuures neil ei tarvitseks kinni pidada maastikulistele keelualadele kehtestatud režiimist, vaid nende kasutamine võiks olla vabam (võiks lubada restoranide, spordiväljakute, lõbustuskohtade jm. rajamist).

Maastikukaitse ökoloogiliste aluste uurimisel puutub kokku asukohateguritega, mis kujundavad antud maastikku. Need on: aluspõhi, topograafia, kliima, veed, pinnas (mullastik), taimkate, loomastik ja inimene. Asukohategurite vastastikutest kombinatsioonidest sõltub asukoha (paikkonna) looduslik (maastikuline) ilme ja koos sellega ka antud maastiku kaitsmise või kujundamise iseärasused.

Asukohategurite vastastikutest suhete kohta (joon. 1) võiks märkida järgmist:

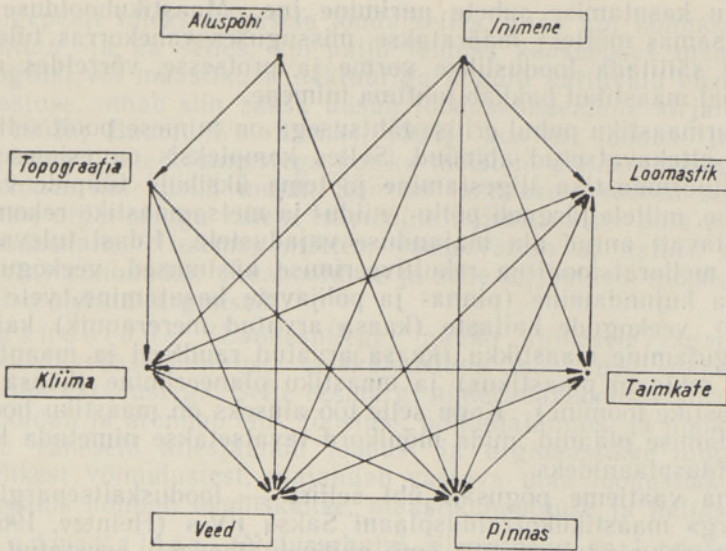
Aluspõhi mõjustab paikkonna topograafiat, veekogude paiknemist ja pinnast. Aluspõhja ennast mõjustavad teised asukohategurid minimaalsel määral (kõige rohkem võib seda teha inimene).

Topograafia avaldab mõju antud asukoha kliimale, veekogudele ja pinnasele. Topograafia kujunemist mõjustab eelkõige aluspõhi.

Kliimal on suur mõju veekogudele, pinnasele, taimkattele ja loomastikule. Kliima omakorda sõltub paikkonna topograafiast, veemajandusest, taimkattest ja ka inimtegevusest.

Veekogud mõjustavad kliimat, pinnast ja taimkatet. Ise on nad mõjustatud topograafiast, aluspõhjast, kliimast, pinnasest, taimkattest ja inimtegevusest.

Pinnas mõjustab veekogusid, taimkatet ja loomastikku. Teda ennast kujundavad aga aluspõhi, topograafia, kliima, veed, taimkate, loomastik ja inimene.

Joon. 1. Asukohategurite vastastikused suhted. (Bauer, Weinitschke, 1964 järgi.)

Taimkate avaldab mõju pinnasele, kliimale, vetele ja loomastikule. Taimkatele aga avaldavad suurt mõju pinnas, veed, kliima, loomastik ja inimene.

Loomastik avaldab mõju pinnasele ja taimkatele. Teda ennast mõjustavad pinnas, veed, kliima, taimkate ja inimene.

Inimese mõju on suur pinnasele, vetele, kliimale, taimkatele ja loomastikule. Inimesele enesele ei avalda mõju aga ükski asukohategur: ta on neist suurel määral sõltumatu.

See on maastikuökoloogiliste asukohategurite üldine skeem, milles leidub sama palju bioloogilisi kui geograafilisi elemente. Teaduslikult seisukohalt pakuvad suurt huvi loodus- ja maastikukaitsealade asukohategurid, kuid eriline praktiline tähtsus on nendel asukohateguritel, millega inimene kokku puutub sellel maastikul, kus ta töötab ja veedab enamiku oma elust. Loodus- ja maastikukaitset on vaja ka kõige tavalisemale maastikule, mis õieti millegi «erilisega» silma ei paista ega tingi ühegi «erilise» režiimi kehtestamist.

See nimelt on kultuurmaastik, mis viimasel ajal kõidab maastikukaitsetegelaste erilist tähelepanu. Selle maastiku hooldamisele, mis on säilitava iseloomuga, ja kujundamisele, kus ülekaalus on ümberkujundav moment, ongi pööratud peamine tähelepanu. Mõnes uusimas kokkuvõtlikus teoses (Bauer, Weinitschke, 1964) on maastikuhooldus laiemas mõttes (s. o. maastiku säilitamine nii hooldavate kui ka kujundavate abinõudega) asetatud koguni esikohale ja mahutatud sellesse ka looduskaitse kitsamas mõistes (s. o. loodusmälestusmärkide ja erilise tähtsusega territooriumide kaitse).

Maastiku hooldamise kompleks tegeleb nn. maastikumajapidamise ehk maastikuökoloogia faktorite uurimisega ja uurimistulemuste rakendamisega maastike säilitamiseks. Siia kuuluvad antud ala looduse üldise balansi uurimine, metsa osatähtsuse spetsiaalne uurimine metsavööndimaadel, antud ala veemajanduse küsimused, kohaliku ja mikrokliima uurimine, mullaviljakuse ja erosiooni küsimused, ala põllumajandusliku või

tööstusliku kasutamise suhete uurimine jne. Maastikuhoolduse abinõudega (kitsamas mõttes) määratakse, missuguses vahekorras tuleb antud maastikul säilitada looduslikke vorme ja protsesse, võrreldes nendega, mida samal maastikul hakkab juhtima inimene.

Kultuurmaastiku puhul erilise tähtsusega on inimese poolt selle kujundamiseks ette kavandatud abinõud. Selles kompleksis on esimeseks sammuks kultuurmaastiku liigestamine ja tema üksikute tüüpide vahekorra määramine, millele järgneb põllu-, niidu- ja metsamaastike rekonstrueerimine vastavalt antud ala majanduse vajadustele. Edasi tulevad lahendamisele melioratsiooni ja rekultiveerimise küsimused, veekogude hooldamine ja kujundamine (pinna- ja põhjavete kasutamine, vete puhtuse tagamine), veekogude kallaste (kaasa arvatud mererannik) kaitse, ehituste paigutamine maastikku (kaasa arvatud raudteed ja maanteed, teeviidad ja reklaam maastikus) ja maastiku planeerimine (kaasa arvatud puhkemaastike loomine). Kogu selle töö aluseks on maastiku hooldamise ja kujundamise plaanid, mida mõnikord tavatsetakse nimetada ka maastikukorraldusplaanideks.

Näitena vaatleme põgusalt üht sellist — looduskaitsepargi «Hoher Vogelsberg» maastikukorraldusplaani Saksa FV-s (Heintze, 1961). Looduskaitsepark, pindalaga 215 km², paikneb tihedasti asustatud kultuurmaastikul, mis paistab silma loodusliku mitmekesisuse ja maastiku ilu poolest. Need asjaolud on tinginud vastaval territooriumil maastiku kaitse kehtestamise. Looduskaitsepargi eesmärgiks on säilitada maastikku ning taime- ja loomakooslusi. Maastikukorraldusplaaniga fikseeritakse ühtlasi tema põllumajanduslik ja puhke- ning turismiotstarbeline kasutamine.

Plaani sissejuhatuses põhjendatakse kõnesoleva ala sobivust looduskaitsepargiks (ala suurus, maastikulised iseärasused, inimasustuse paiknevus, majanduse iseloom, loodus- ja kultuurimälestusmärgid, iseloomustus puhkekohana). Plaani põhiosas, mis on illustreeritud 10 detailse topograafilise kaardiga, rohkete fotodega ja 11 tabeliga, planeeritakse ala liiklusteed ja inimasulad, majanduslik kasutamine (põllu-, metsa- ja veemajandus, tööstus), puhkajate ja külastajate vajadused (sissesõiduteed, matkarajad, nädalalõpuhooned, laagri- ja telkimiskohad, spordiväljakud), loodus- ja maastikukaitse. Kõik vastavad andmed on kantud kaartidele.

Maastikukorraldusplaanid on olulised ka igasuguse teise maastiku jaoks. Nagu kirjab Buchwald (1963a), on Saksa FV-s 85% elanikkonnast tööstusrajoonide ja linnaelanikud, mistõttu tarve maa ja roheluse järele on kasvanud juba selliste mõõtmeteni, kus ilma maastiku korraldamiseta ja planeerimiseta enam edasi ei saa. Siin hakkab juba tunda andma seaduse puudumine maastiku hooldamiseks ja haljastamiseks, nagu see on olemas NSV Liidus «Vene NFSV raamlooduskaitse seaduse» näol, mis hõlmab looduskaitse kõiki aspekte. Niisugune tunnustus on seda tähelepanuväärsem, et mõlemad Saksa riike peetakse maastikukaitse alal eesrindlikeks.

Nüüd kerkib küsimus, kuhu rubriiki paigutada maastiku arhitektuur, mida viimastel aastatel on Eesti NSV-s propageerima asutud (Hüüne, 1961) ja mis ka mõnes teises liiduvabariigis on juurduma hakanud. Maastike planeerimisestki on meil alles vähe juttu olnud, näit. seoses puhkemaastikega (Eilart, 1964), mistõttu maastikukaitse mitmekesisid aspekte lähemalt tundmata oleks raske otsustada, kas maastikuarhitektuuri näol on tegemist teadusega, kunstiga, põllumajanduse mõnesuguse haruga või lihtsalt rajoonide planeerimise tehnilise lahendusega. Küsimuse ebaselgus on siin täiesti ilmne ja kerkib alati esile vastavatel koosolekutel ning nõupidamistel.

Kõigepealt tuleks selgusele jõuda selles, mida uut hõlmaks maastikuarhitektuur, ja ka selles, kui palju leiduks kaasaegses maastikukaitse analoogilisi või maastikuarhitektuuriga koguni kattuvaid elemente. Usna hea vastuse annab siin saksa uusim looduskaitsealane kirjandus (Buchwald, 1963b; Bauer, Weinitschke, 1964), kus nii loodus- ja maastikukaitse teoreetiliste küsimustega kui ka mõistete defineerimisega on tegeldud rohkem kui kuskil mujal. Siin on tarvitusele võetud termin «maahooldus», mille sisuga lähem tutvumine näitab, et see pole midagi muud kui looduskaitse (laiemas mõttes; conservation of nature and natural resources) sünonüüm. Maahoolduse ja selle alljaotuste mõistemäärangud ning sisu oleksid järgmised:

Maahooldus (Landespflege) püüab inimesele tagada väärilist ja looduslähedast ümbrust, tasakaalustada maa looduslike võimalusi ühiskonna vajadustega. Selle eesmärgi nimel maahooldus korraldab, kaitseb, hooldab ja arendab elu-, tööstus-, põllumajandus- ja puhkemaastikke, säilitab väheseid allesjäänud loodus- ja ürgmaastikke ning, olenevalt looduslikest võimalustest, majandab vastava maa looduslike ressursse. Maahooldus hõlmab looduskaitse, maastikuhoolduse ja haljastamise.

Looduskaitse (Naturschutz) ülesandeks on looduse igakülgne kaitsmine ja säilitamine. Tema eesmärgiks on vältida maastike ja maastikuosade hävimist (kaasa arvatud ka nende maastike looma- ja taime-liigid), mis kultuuriliselt, teaduslikult, majanduslikult ja ühiskondlikult seisukohalt säilitamist väärivad. Looduskaitset teostatakse loodus- ja maastikukaitsealade moodustamisega, maastikuosade ja loodusmälestusmärkide kaitse alla võtmisega ning maastiku ja üksikute taime- ning loomaliikide üldise kaitsega.

Maastikuhooldus (Landschaftspflege) korraldab, hooldab, parandab ja arendab maastikke või nende osi. Selle eesmärgiks on tagada pidevalt produktioonivõimeline, ilus, bioloogiliselt mitmekesine ja terve maastik. Maastiku hooldamine eeldab maastikuökoloogilisi ja sotsioloogilisi uurimusi. Maastikuhooldus hõlmab maastiku diagnoosimise, planeerimise ja korraldamise, ühtlasi looduslike ressursside ratsionaalse majandamise. Võrreldes looduskaitse kaitsva ja säilitava tegevusega, on maastikuhoolduse sisuks aktiivne kujundamine. Maastikuhooldus hõlmab eeskätt vabu maastikke (põllumajandus- ja puhkemaastikud), kaasa arvatud linnade ümbrus ja tööstusalade servavööndid.

Haljastamine (Grünflächenplanung) taotleb luua hästi kujundatud terveilmelist linnamaastikku. Haljastamise aluseks on teaduslikul uurimistööl põhinev diagnoosimine, haljasalade planeerimine, säilitamine ja kujundamine. Haljastamine hõlmab elu- ja tööstusmaastikke.

Esitatud skeem, mis tänapäeva looduskaitsealases kirjanduses on hakanud laialdaselt juurduma, nimetab vanu mõisteid uute nimedega ja sellega paratamatult suurendab looduskaitsealast sünonüümikat. Siiski on ta hästi läbi mõeldud ja loogiline. Iga teaduse ajalugu tunneb küllalt juhtumeid, kus aegade vältel kindlaskujunenud terminid teaduse edasi arenedes omandavad uue sisu, mis hiljem tingib nende ümbernimetamise. Kahtlemata on see nii ka looduskaitsega, eriti tema juriidiliste terminitega, mis aastakümnete vältel on omandanud tohtu mitmekesisuse (Zwanzig, 1962). Selles osas on inglased ja ameeriklased palju tagasihoidlikumad, mis ühest küljest on muidugi positiivne, kuid teisest küljest näitab nende maastikukaitsealase töö (eriti teadusliku uurimise) aeglasemat arenemist. Pidevalt arenev teadus aga vajab mõistete pretseerimist.

Nagu näha, võib senise laialt käibiva termini «maastikukaitse» sisu jagada looduskaitse ja maastikuhoolduse vahel, olenevalt sellest, kas

tähistatakse ülekaalus säilitavat või kujundavat tegevust. Neisse mõistesse peaks mahtuma ka maastikuarhitektuur — samuti osa looduskaitsest laiemas mõttes. Ei tahaks vastu vaielda, et tema ülesandeks jääks maastiku kunstiline kujundamine.

See selgub ka kirjandusest (Simonds, 1961; Стоичев, 1962; Каменский jt., 1963). Maastikuarhitektuur on ajalooliselt arenenud aiandusarhitektuurist ja haljastamisest, millega tegelesid mitte üksnes botaanikud ja aednikud, vaid ka arhitektid. Arhitektuur kuulub kunsti valdkonda, kuid kunstiga üksinda pole võimalik kujundada loodust. Looduskaitse hoidis end algul õigustamatult kultuurmaastikust kõrvale ja alles pärast maastikukaitse rikastumist maastikuhoolduslike abinõudega oli ta sunnitud oma hoiakut muutma. Kui pidada moodsa maastikukaitse rajajaks Schenkelit (1938), on see distsipliin ainult veidi üle 25 aasta vana. Paralleelselt maastikuhooldusega, millele panid aluse looduseuurijad, hakkasid samade küsimustega, kuid omast aspektist, tegelema ka aiandusarhitektid ja haljastajad. Nii läheneti ühele ja samale probleemile kahelt poolt, kuni tänapäeval pole enam võimalik tõmmata kindlat piiri maastikuhoolduse (kaasa arvatud haljastamine) ja maastikuarhitektuuri vahele. Loomulikult võtavad kultuurmaastiku kujundamisest osa ka arhitektid — nende panus selles on isegi väga suur —, kuid maastiku planeerimine on niivõrd kompleksne ülesanne, et selle lahendamise nõuab ka paljude teiste alade eriteadlaste, nagu kartograafide, topograafide, geoloogide, geograafide, hüdroloogide, klimatoloogide, mullateadlaste, botaanikute, metsateadlaste, zooloogide, maakorraldajate, melioraatorite, agronoomide, loomakasvatavate, majandusteadlaste, hügieenikute, inseneride, juristide, plaaniosakonna töötajate jt. erialade esindajate kaastööd. Loendist selgub, et maastikuhooldus on laialdane looduskaitseabinõude süsteem, mis taotleb kultuurmaastiku korraldamist maastikubioloogiliselt, hügieeniliselt, majanduslikult ja esteetiliselt seisukohalt.

On iseloomulik, et maastikuarhitektuurilised käsiraamatud ja kokkuvõtted loodus- ja maastikukaitse mõistetele üpris vähe ruumi jätavad või ei maini neid üldse. Jääb mulje, et arhitektuur kui üks kunstiliike huvitub peamiselt inimese lähisümbruse kaunistamisest. Nii näiteks on Simonds'i (1961) kokkuvõtlik teos (autor on USA Maastikuarhitektide Ühingu asepresident ning Carnegie Instituudi õppejõud ja peab üliõpilastele loenguid maastiku planeerimisest) pühendatud peaaegu terve nisti aiandus- ja pargindusarhitektuuri küsimustele, mida vaadeldakse ainuüksi esteetiliselt seisukohalt. Raamatu alapealkirjaks on «Inimese loodusliku ümbruse kujundamine», kuid seda käsitletakse idealistlik-formalistlikult seisukohalt.

Hoopis teisest aspektist vaadeldakse samalaadseid küsimusi NSV Liidus (Каменский jt., 1963). Kõnesolevas teoses, mis on meil üks esimesi maastiku planeerimise kohta, pole spetsiaalselt juttu ei maastikukaitsest ega maastikuarhitektuurist, ent ometi käsitletakse seal just neid alasid põhjalikult. Teose autorid on linnaehitusarhitektid, kes oma ülesandeks on seadnud nii linnalähedaste roheliste võõndite planeerimise kui ka nende majanduse arendamise.

Nagu eespool märgitud, jäävad kultuurmaastiku kujundamisel nii maastikuarhitektide kui ka teiste eriteadlaste töö aluseks maastikukorraldusplaanid. Sellised plaanid tuleks välja töötada ka maastiku- ja looduskaitsealade jaoks, sest nende alade sihiteadlik kasutamine ja kaitse on suure tähtsusega looduse uurimise seisukohalt. Paraku saadakse meil pahatihti valesti aru eriti maastikuliste keelualade otstarbest ja sageli korraldatakse seal selliseid ülepaistatud massiüritusi (peod,

Foto 1. Maastik roostikuväljade ja Kasari jõe kanaliga Matsalu Riiklikul Looduskaitsealal. (Autori foto.)

Foto 2. Maastik Soitsjärve ümbruses Vooremaa maastikulisel keelualal. (Autori foto.)

Foto 3. Vana salulehtmets Belovežkaja Puštšas. (Autori foto.)

Foto 4. Puhkemaastik Moskva lähistel. (Каменский jt., 1963 järgi.)

Foto 5. Emaläte — loodusemälestusmärk Ahja jõe ürgoru maastikulisel keelualal.
(Autori foto.)

Foto 6. Kultuurimaastik künklikul moreenil Otepää lähistel. (Autori foto.)

Foto 7. Tartu Toomemäe park varakevadel. (Autori foto.)

Foto 8. Looduskaitse paviljon Taevaskojas. (Autori foto.)

laulupäevad, spordivõistlused jm.), mis parimagi tahtmise juures ei võimalda neil olla puhkust ja kosutust otsivatele inimestele «rahu oasiks», looduse ilu nautimise ja looduse tundmaõppimise baasiks. Olukorra parandamiseks tuleks siin riikliku kaitseala tähistamise kõrval üles seada ka teated keeluala režiimi kohta ja sisustada nn. looduskaitse paviljon, kus oleks eksponeeritud ajakohast näitlikku materjali vastava ala loodusest. Igal maastikulisel keelualal tuleks sisustada ka looduse õpperada.

Kõiki argumente loodus- ja maastikukaitse vahekordade kohta vaagides jõuab järeldusele, et vähem tähtis on asja nimi kui sisu, kusjuures siiski ei saa soovitada liiga paljude sünonüümide loomist ning tarvitamist ühe ja sama mõiste kohta. Piisab ammu juurdunud termineist, mis annavad tabavalt edasi asja olemuse. See ei tähenda, et loodus- ja maastikukaitsealase terminoloogia loomisest või täpsustamisest tuleks hoopis loobuda. On vaja rakendada rahvusvaheliselt tunnustatud looduskaitsealast oskussõnavara ka meie oludes ja leida neile sõnadele tabavad eesti-keelsed vasted. Ainult niiviisi on võimalik vältida selle eriala sõnavara risustumist ja kindlustada temast arusaadavus ning teaduslik täpsus.

Loodus- ja maastikukaitse, vaatamata erinevale uurimisobjektile ja erinevatele meetoditele, on teineteisest siiski niivõrd läbi põimunud ja taotlevad analoogilisi üldeesmärke, et oleks otstarbetu neid sügavalt lahutada. Looduskaitse üldmõistesse (laiemas mõttes) mahuvad nad mõlemad. Seda tuleks edaspidi silmas pidada ka looduskaitsealases seadusandluses.

Esitatud kokku võttes võib teha järgmised järeldused:

1. Looduskaitse kui teaduslik ülddistiipliin (või majanduslike ja kultuuriliste abinõude süsteem) koosneb looduslike ressursside kaitsest, haruldaste loodusobjektide kaitsest (looduskaitsest kitsamas mõttes) ja maastikukaitsest. Maastikukaitse on looduskaitse orgaaniline koostisosa.

2. Maastikukaitset omakorda võib eristada maastikuhoolduseks ja maastikukujundamiseks. Maastikukaitse organiseeritakse eelneva planeerimise alusel, mida teostavad paljude erialade esindajad üheskoos. Maastikuarhitektuuri ja haljastamist võib vaadelda kui maastikukaitse komponente, mis taotlevad eelkõige esteetilisi eesmärke.

3. Loodus- ja maastikukaitse probleemistik ja teostamise viisid on tihedasti teineteisega seotud ja edukate tulemuste saavutamiseks nõuavad pidevat koostööd. Ei ole otstarbekohane neid omaette distsipliinidena käsitleda.

4. Looduskaitsealaste mõistete ja terminite fikseerimiseks ning täpsustamiseks on vaja veel palju ära teha. Tuleks vältida igal maal või maade rühmal omaette terminoloogia tekkimist ja ühtlustada olemasolev terminoloogia rahvusvahelises ulatuses. Kahjuks pole see praegu veel nii, mis takistab üksteise mõistmist ega soodusta looduskaitsealast tööd eri maade vahel.

KIRJANDUS

- Allen S. W., 1959. Conserving Natural Resources. New York—Toronto—London.
 Buchwald K., 1963a. Gesunder Lebensraum durch Landespflege. Naturschutz in Niedersachsen, 2, H. 3/4.
 Buchwald K., 1963b. Was ist Naturschutz? Was ist Landschaftspflege? Naturschutz in Niedersachsen, 2, H. 3/4.
 Bauer L., Weinitschke H., 1964. Landschaftspflege und Naturschutz. Jena.
 Dasmann R. F., 1959. Environmental Conservation. New York—London.
 Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi seadus Eesti NSV looduse kaitsest. 1957.
 Eesti NSV Ülemnõukogu neljanda koosseisu viies istungjärk 6.—7. juunil 1957. (Stenogramm.) Tallinn.

- Eilart J., 1964. Puhkemaastikud, nende planeerimine ja kujundamine. Eesti Loodus, nr. 2 ja 3.
- Heintze G., 1961. Landschaftsordnungsplan für den Naturschutzpark «Hoher Vogelsberg». Schriftenreihe Inst. Naturschutz in Darmstadt, Bd. VI, H. 1.
- Klose H., 1957. Fünzig Jahre staatlicher Naturschutz. Giessen.
- Meusel H., 1954. Die natürliche Landschaft als Problem der geographischen und biologischen Forschung. Wissenschaftl. Tagung Dtsch. Akad. Landwirtschaftswiss. Berlin.
- Meusel H., 1956. Die Bedeutung der Naturschutzgebiete für die Forschung. Sitzungsber. Dtsch. Akad. d. Landwirtschaftswiss. Berlin, Bd. V, H. 4.
- Meusel H., 1958. Landschaftsschutzgebiete in der Deutschen Demokratischen Republik als Erholungszentren für die Werktätige Bevölkerung. Z. ges. Hyg., 4, H. 3/4.
- Naturschutz in der Sowjetunion, 1962. (Deutscher Kulturbund.) Berlin.
- Schoenichen W., 1942. Naturschutz. Jena.
- Schwenkel H., 1938. Grundzüge der Landschaftspflege. Neudamm.
- Shaposhnikov L. K., 1962. Nature reserves in the Soviet Union. Rmt.: National Parks — a World Need. New York.
- Simonds J. O., 1961. Landscape Architecture. London.
- Szafer W., 1958. Trends in the development of nature conservation in Poland. Rev. Polish Acad. Sci., 3, 2 (10).
- Szczesny T., 1960. The State and Organization of Nature Conservation in Poland. Kraków.
- Vesely J., 1962. Nature in Czechoslovakia and Its Conservation. Praha.
- Zwanzig G. W., 1962. Die Fortentwicklung des Naturschutzrechtes in Deutschland nach 1945. Erlangen.
- Закон Российской Советской Федеративной Социалистической Республики об охране природы в РСФСР. 1960. Заседания Верховного Совета РСФСР пятого созыва, третья сессия (25—27 октября 1960 г.). (Стенографический отчет.) М.
- Каменский В. А. и др., 1963. Пригородные зоны крупных городов. Л.
- Макаров В. Н., 1949. Охрана природы в СССР. М.
- Нийне А. Я., 1961. Сущность современной ландшафтной архитектуры и важнейшие ее задачи в период строительства коммунизма. (Рукопись в Ин-те эксперим. биол. АН ЭССР.) Таллин.
- Стопчев В., 1962. Парковое и ландшафтное искусство. София.
- Шапошников Л. К., 1961. Охрана природы в СССР. М.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Looduskaitse Komisjon*

Saabus toimetusse
23. VII 1964

Э. КУМАРИ

О СООТНОШЕНИИ ОХРАНЫ ПРИРОДЫ И ОХРАНЫ ЛАНДШАФТОВ

Резюме

Охрана природы как научная дисциплина (или система хозяйственных и культурных мероприятий) состоит из охраны природных ресурсов, редких природных объектов (охрана природы в узком смысле) и ландшафтов. Охрана ландшафтов является органической составной частью охраны природы.

Охрану ландшафтов в свою очередь можно разделить на заботу о ландшафтах и их формирование. Ландшафты охраняются на основе предшествующего планирования, в котором принимают участие представители целого ряда специальностей. Ландшафтную архитектуру и озеленение можно рассматривать как разделы охраны ландшафтов, преследующие прежде всего эстетические цели.

Проблематика и способы осуществления охраны природы и ландшафтов тесно взаимосвязаны и для достижения успешных результатов требуют постоянного сотрудничества. Рассматривать их как самостоятельные дисциплины нецелесообразно.

Установление и уточнение понятий и терминов по охране природы требует еще много работы. Необходимо избегать возникновения в каждой стране или группе стран собственной терминологии и унифицировать терминологию в международном масштабе. К сожалению, до сих пор такая работа не проводится, что препятствует взаимопониманию и сотрудничеству между отдельными странами в деле охраны природы.

*Комиссия по охране природы
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
23/VII 1964

E. KUMARI

ÜBER DIE WECHSELBEZIEHUNGEN DES NATUR- UND DES
LANDSCHAFTSSCHUTZES

Zusammenfassung

Der Naturschutz als wissenschaftliche Disziplin (oder als System wirtschaftlicher und kultureller Massnahmen) bedeutet den Schutz natürlicher Hilfsquellen, seltener Naturobjekte (Naturschutz in engerem Sinne) und der Landschaft. Landschaftsschutz ist organischer Bestandteil des Naturschutzes.

Den Landschaftsschutz kann man wiederum in die Landschaftspflege und die Landschaftsgestaltung einteilen. Die Landschaften werden auf Grund einer vorangegangenen Landschaftsplanung geschützt, an der die Vertreter einer Reihe Spezialitäten teilgenommen haben müssen. Die Landschaftsarchitektur und die Grünflächenplanung können als vorwiegend ästhetische Bestandteile des Landschaftsschutzes betrachtet werden.

Die Problematik und die Verwirklichungsweisen des Natur- und des Landschaftsschutzes sind eng miteinander verbunden; für die Erzielung guter Resultate ist eine beständige Zusammenarbeit erforderlich. Es ist nicht zweckmässig, die beiden Zweige prinzipiell voneinander zu trennen.

Auf dem Gebiete des Naturschutzes ist beim Festsetzen und Präzisieren der Begriffe und Fachausdrücke noch viel Arbeit zu leisten. Die Entstehung einer selbständigen Terminologie in einzelnen Ländern oder Ländergruppen ist zu vermeiden; es ist wünschenswert, die Terminologie international zu vereinheitlichen. Bisher ist dieses leider nicht der Fall.

Naturschutzkommission
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR

Eingegangen
am 23. Juli 1964